

**ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅՈՒԾԱՐՁԱՆՆԵՐԻ
ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ԲՆԱԳԱՒԱՌՈՒՄ
ՁԵՌՔԵՐՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԱՐԴԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Ժամանակակից հասարակութիւնը անընդմէջ աճող ուշադրութիւն է դարձնում իր մշակութային ժառանգութեան պահպանմանը: Մեր ժառանգութիւնը մեր ժողովրդի (ինչպէս նաեւ համայն մարդկութեան) համընդհանուր ձեռքբերումն ու մեր ժառանգութիւնը մեր նախնիների կեանքի տարեգիրն է իր ամբողջ հաւաքականութեան մէջ: Այն մեր ազգային ինքնութեան եւ ազգային ինքնագիտակցութեան հիմքն է: Անցեալի հետ կապը մեզ փոխանցում է տեւականութեան եւ կայունութեան զգացում, ինչը որոշում է ազգի բարոյական առողջութեան մակարդակը: Մշակութային ժառանգութեան հիմնական եւ կարեւոր տարրը կազմում են պատմական յուշարձանները:

Պատմական յուշարձանները հանդիսանում են քաղաքակրթութեան զարգացման կենդանի վկաները, հին աւանդոյթների իրական արտացոլումը: Նրանց լայն ժողովրդականացումը նպաստում է ժողովրդի միջեւ փոխադարձ յարգանքի եւ փոխըմբռնմանը, բերում է ազգի հոգեւոր միացմանը համընդհանուր արմատների եւ արժէքների շուրջ եւ արթնացնում է հպարտութեան զգացումունք հայրենիքի հանդէպ: Ինչպէս նաեւ յուշարձանների ժողովրդականացումը հանդիսանում է քաղաքակրթութեան զարգացման իւրայատկութեան մասին կարծիքի դրսեւորման հիմքերից մէկը: Այսօր ամբողջ աշխարհում մեծ ուշադրութիւն է դարձնում պատմական յուշարձանների պահպանմանը եւ վերականգնմանը, որի հիմունքները եւ մեթոդները զարգացել եւ դրսեւորուել են պատմութեան ընթացքում եւ կախուած են եղել նրանից թէ յանուն ինչի էր վերականգնւում յուշարձանը:

Պատմական փաստաթղթերը պահպանել են բազմաթիւ վկայութիւններ վերականգնման գործընթացի մասին, կարելի է յիշատակել Բաբելոնի Նաբուգոթոնոսոր թագաւորի հաւաքածոն

(Է.-Զ. Բ.ա.), որտեղ հաւաքուած էին իր ժամանակից երկու հազար տարի առաջ ստեղծուած գործեր շումերական Շուլգայ Թագաւորի համար:

Ալեքսանդր Մակեդոնացին (356-329 Բ.ա.) 331 թուին գրաւելով Բաբելոնը հրամայեց վերականգնել Բաբելոնեան աշտարակը՝ իր կողմը գրաւելու համար տեղական բնակչութեան ընտրանին: Այստեղ վերականգնման աշխատանքները պայմանաւորուած են քաղաքական նպատակներով:

Հետաքրքրական է նշել կայսր Մայորիանի 457 թուի օրինագիծը, ի պահպանութիւն յուշարձանների որպէս արժէքաւոր իմաստի նիւթական կրողներ:

Օրինագծում ասուում է «Բոլոր շինութիւնները, որոնք կառուցուել են եիմ ժամանակների քաղաքի քարեգարդման եւ համընդհանուր շահաւետութեան համար, լինեն դրանք տաճարներ կամ այլ յուշարձաններ, ոչ ոքի կողմից չեն քանդուի, ոչ ոք չպետք է նրանց դիպչի...»:

Սակայն յուշարձանների պահպանումը եւ վերականգնումը վաղեմի ժամանակներում առաջնորդւում էր ոչ միայն յարգանքով նրանց գեղագիտական նշանակութեան հանդէպ: Յաճախ այն պայմանաւորուած էր քաղաքական, կրօնական եւ իրատեսական դրդապատճառներով: Ընդ որում նոյն պատճառները հիմք էին հանդիսանում հակառակ գործողութիւնների՝ «օտարի» ոչնչացմանը: Այդ նախնադարեան եսապաշտութիւնը թուլացաւ միայն վերածննդի ժամանակաշրջանում՝ շնորհիւ մարդասիրական գաղափարների հաստատմանը: Չնայած որոշ ծայրայեղականների որոնք նկատուում են մեր ժամանակներում անգամ. Բամիանում Բուդդաների արձանների պայթեցումը Թալիբների կողմից կամ Նախիջեւանում Հայկական խաչքարերի ոչնչացումը Ադրբեջանցիների կողմից եւ այլն:

Մինչեւ վերածննդի դարաշրջանը, յուշարձանների վերականգնումը կրում էր կիրառական բնոյթ: Վերածննդի ժամանակաշրջանում սկսեց դրսեւորուել գեղագիտական ժառանգութեան պահպանման կարիքը: Անտիկ ժամանակի գլուխգործոցները համարուեցին արժէքաւոր եւ արժանի ընդօրինակման: Այս ժամանակներում է, որ առաջին անգամ առաջ է գալիս յուշարձանի վերականգնման գաղափարը՝ ձգտելով բերել յուշարձանը իր նախնական տեսքի, նմանակների ուսումնասիրութեան հիման վրայ: Սակայն վերածննդի ժամանակաշրջանում նոյնպէս, յուշար-

ձանների արժեքը կրում էր ընտրողական բնույթ. միջնադարի յուշարձանների արժեքը ամբողջովին ժխտում էր այն համարելով գեղեցկութիւնից եւ ճաշակից զուրկ, եւ ոչ պիտանի ընդօրինակման:

ԺԹ. դարը դարձաւ գիտական մեթոդաբանութեան, բնագիտական եւ հումանիտար գիտութիւնների բուռն զարգացման ժամանակաշրջան: ԺԹ. դարի կէսերին դրսեւորւում են յուշարձանների անձեռնմխելիութեան գաղափարները, սկսւում է գիտական վերականգնման պատմութիւնը եւ ձեւաւորւում է նրա սեփական մեթոդաբանութիւնը: Այս ժամանակաշրջանի «ռումանտիզմի» գեղագիտական գաղափարները լանդշաֆտային ազդեցութիւն ունեցան վերականգնման, այսպէս կոչուած, «ռումանտիկ դպրոցի» ստեղծմանը, ինչպէս նաեւ նրա տեսութեանը:

Առաւել հետեւողականօրէն այդ տեսութիւնը արտայայտւում է հանրայայտ արուեստի պատմաբան եւ վերականգնող ճարտարապետ Խոֆեն Էմմանուէլ Վիլլիէ լէ Դիւկի (1814-1879) տեսական եւ գործնական գործունէութեան մէջ: Նրա գաղափարները, որոնք հիմք հանդիսացան «ռումանտիկ դպրոցի» գաղափարների դրսեւորմանը, ամփոփւում են նրա ասուած հանրայայտ արտայայտութեան մէջ՝ «վերականգնել կառոյցը չի նշանակում վերականգնել, պահպանել կամ նորոգել նրան ամբողջութեամբ նպատակով, այլ նշանակում է վերականգնել այն վերջնական տեսքի բերելով, որ մի գուցէ եւ երբեք իրականում գոյութիւն չի ունեցել»: Զնայած Վիլլիէ լէ Դիւկի շնորհալի լինելը թոյլ տուեց մի շարք ճարտարապետական յուշարձանների վերականգնման շատ բաւարար արդիւնքների հասնել՝ օրինակ Փարիզի Աստուածամօր տաճարի, Կառլասոնի ամրոցի, Պյեռֆոնի դղեակի վերականգնումը... Սակայն նրա տաղանդի սահմաններից դուրս «ռումանտիկ վերականգնումը» բերեց շատ լուրջ կորուստների:

ԺԹ. դարի վերջին սկսեց զարգանալ հետաքրքրութիւնը հնագիտական յուշարձանների հանդէպ եւ «Ռումանտիկ մեթոդով» յուշարձանների վերականգնման գործելաոճը ամէնուրեք համարուեց անբաւարար: Հնագիտութիւնը կիսասիրողական պեղումներից եւ կառոյցների նկարագրութիւնից վերածուեց խիստ մեթոդական սկզբունքների վրայ հիմնուած՝ համակարգուած գիտական առարկայի:

Նման մօտեցումը սկսեց տարածուել նաեւ յուշարձանների ուսումնասիրման եւ վերականգնման վրայ, դժտելով այն որպէս առանձնայատուկ հնագիտական կառոյցներ: Վերականգնող ճար-

տարապետները վերանայում էին իրենց գործունեությունները՝ դառնալով նաեւ հետազոտողներ: Յուշարձանների վերականգնումը վերածվում է առանձին մասնագիտությունների: Կ. Բոյտոյի եւ Գ. Զիովանիոնիի աշխատությունները եւ ելույթները իտալիայում մեծ դեր ունեցան վերականգնման «Հնագիտական մեթոդի» սկզբունքների հաստատմանը:

Վերականգնման տեսությունները եւ փորձի զարգացման վրայ մեծ ազդեցություն ունեցան նաեւ յոյն ճարտարապետ Ն. Բալանոսի կողմից անցկացված Աթենքի Ակրոպոլիսում Պարթենոնի, էրէկթիկոնի եւ Պրոպիլեյների վերականգնման աշխատանքները, ինչը եւ հիմք հանդիսացաւ «Ամաստիոնի մեթոդի» սկզբունքների մշակմանը եւ հաստատմանը: Այս սկզբունքները արտայայտւեցին 1931ին Աթենքում կայացած Պատմական Յուշարձանների Ճարտարապետների եւ Ճարտարագետների Ա. Միջազգային Համագումարում, որտեղ ընդունուեց այսպէս կոչուած «Աթենքի խարտիան», որի հիմնական դրույթները հետեւեալն էին.

- հրաժարուել յուշարձանների ամբողջական վերականգնումից
- յարգալից վերաբերուել յուշարձանի տարբեր ժամանակաշրջանի հետքերին, ինչը կ'արտայայտուի նրանով, որ ոչ մի դարաշրջանը բնութագրող ոմ ներկայացնող կառոյց կամ տարր չի հեռացուի:

Աթենքի համագումարի դրույթները իրենց յետագայ զարգացումը ստացան արդէն Բ. Համաշխարհային պատերազմից յետոյ:

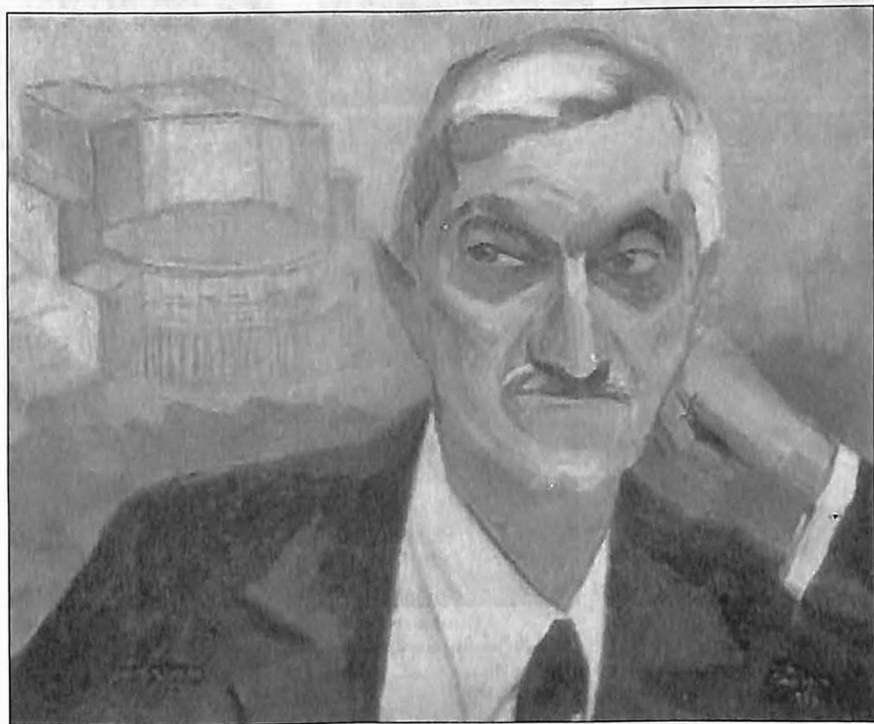
1964ին կայացաւ Պատմական Յուշարձանների Ճարտարապետների եւ Ճարտարագետների Բ. Միջազգային Համագումարը Վենետիկում, որ անուանուեց «Վենետիկեան խարտիա»:

Այստեղ հիմնական ուղղությունները արժանացան յուշարձանների պահպանման խնդիրները: Սակայն յետպատերազմեան վերականգնումների փորձը գտաւ իրեն արտացոլումը հետեւեալում.

- անհրաժեշտ համարուեց համաձայնեցնել յուշարձանի փաստագրական եւ գեղարուեստական արժեքները:
- վերականգնման աշխատանքների ծաւալը պէտք է պայմանաւորուած լինի յուշարձանի պահպանութեան աստիճանով, իսկ վերականգնման բնոյթը՝ պատմական եւ գեղագիտական արժեքների բացայայտման նպատակներով:

Այսօր ամբողջ աշխարհում մեծ ուշադրություն է դարձնում պատմական յուշարձանների պահպանմանն ու վերականգնմանը, որոնց հիմունքներն ու մեթոդները զարգացել են դրսևորուել են պատմութեան ընթացքում, ուստի թելադրում են առաւել բարձրացնել նրանց նկատմամբ պետութեան ուշադրութիւնն ու հոգածութիւնը:

Յուշարձանների պահպանման գործի կարեւորութիւնը Հայաստանում գիտակցեցին դեռեւս 1920ական թուականներից, երբ ստեղծուեց Յուշարձանների Պահպանման Կոմիտէն, որի ղեկավարութիւնը ստանձնեց ճարտարապետ Ալեքսանդր Թամանեանը:

Ալեքսանդր Թամանեան

Մեր հայրենական վերականգնման դպրոցի կայացման գործում իրենց ուրոյն տեղը զբաղեցրեցին նաեւ Թորոս Թորամանեանը, Նիկողայոս Մառը, Վարազդատ Յարութիւնեանը, Ալեքսանդրա Երեմեանը, Լիպարիտ Սադոյեանը, Թելման Գեւորգեանը:

Իր գործունեության ամբողջ ընթացքում պետական աջակցության ներքոյ, կոմիտեն ծանրակշիռ ներդրում ունեցաւ տասնեակ յուշարձանների փրկության գործում: Աւագները կրթեցին վերականգնող ճարտարապետների մի ամբողջ սերունդ:

Թորոս Թորամանյան

Նիկողայոս Մառ

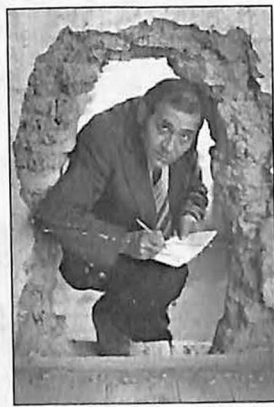
Վարագդատ Հարությունյան

Լիպարիտ Սադոյան

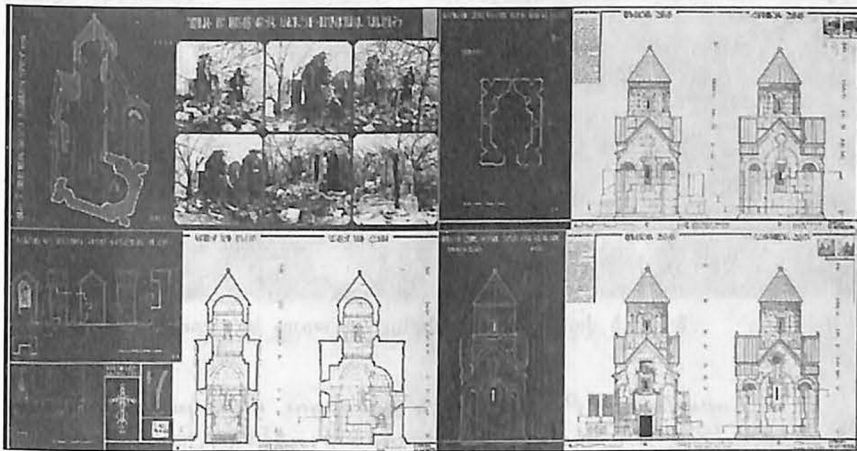
Ալեքսանդրա Երեմյան

Թելման Գեւորգյան

Ոգեշնչուած երիտասարդները ստեղծագործելու ջանք, ժամանակ եւ կարողութիւն չխնայեցին, ինչի արդիւնքում իրենց կատարուած նախագծերը պարբերաբար արժանացան տեղական եւ միջազգային մրցոյթների մրցանակներին:

- Գառնու Ս. Աստուածածին եկեղեցու ամբողջական վերականգնման նախագիծը 1986 թուականին արժանացաւ Հայաստանի ճարտարապետների միության «Տարուայ լաւագոյն նախագիծ» մրցանակին:

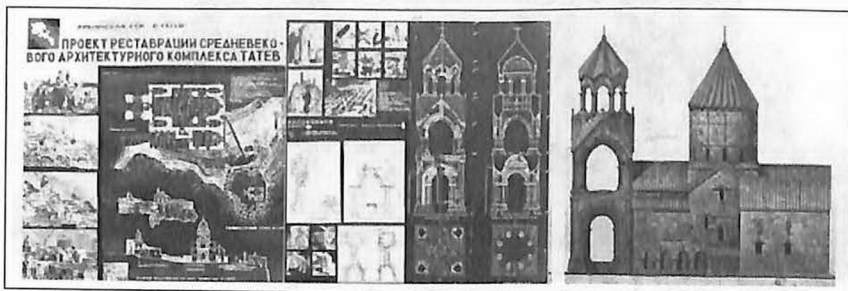

Գառնու Ս. Աստուածածին եկեղեցու ամբողջական վերականգնման նախագիծ

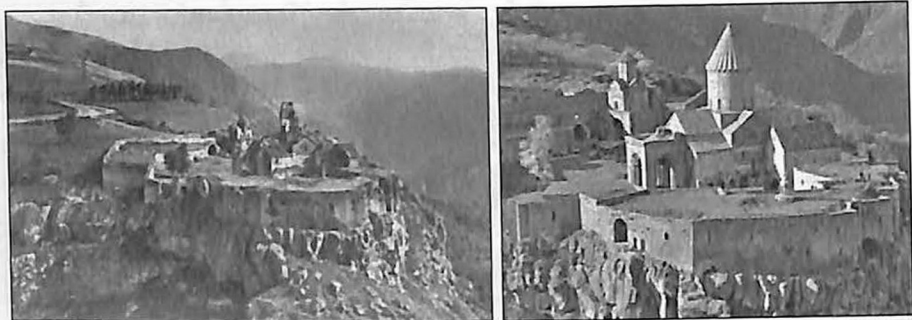

Գառնու Ս. Աստուածածին եկեղեցին վերականգնումից առաջ և յետոյ

- Տաթևի եկեղեցու եւ զանգակատան վերականգնման նախագիծը 1988 թվականին Մոսկուայում կայացած «Վերականգնման լուսադյուն ստեղծագործութիւն» խորագրով միջազգային մրցոյթի առաջին կարգի մրցանակի:

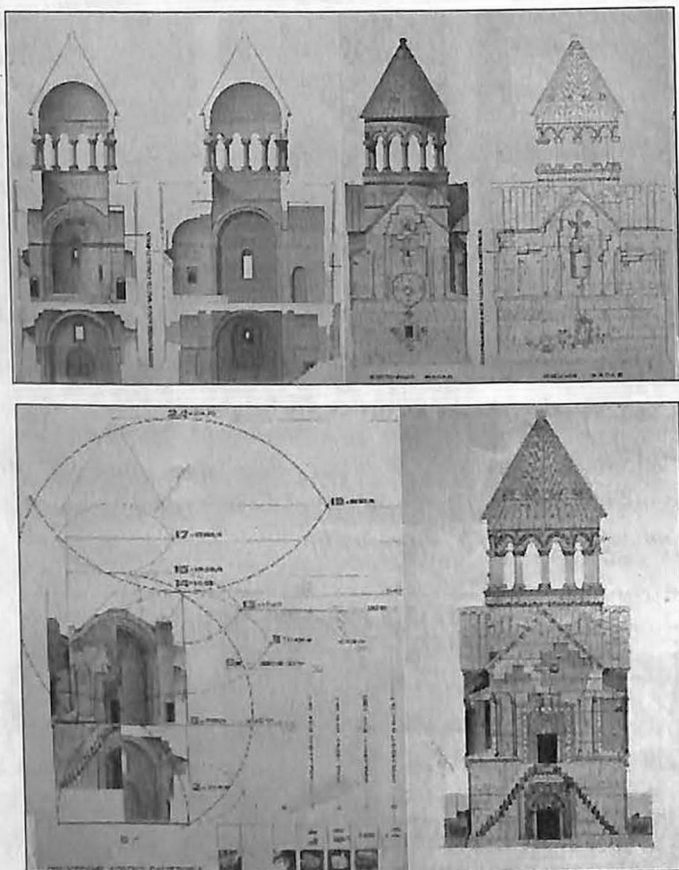

Տաթևի եկեղեցու եւ զանգակատան վերականգնման նախագիծ

Տաթևի վանքը վերականգնումից առաջ եւ յետոյ

- Նորավանքի Բուրթելաշէն եկեղեցու վերականգնման նախագիծը 1984 թուականին Բուլղարիայի բիեննալէում արժանացաւ երկրորդ կարգի մրցանակին:

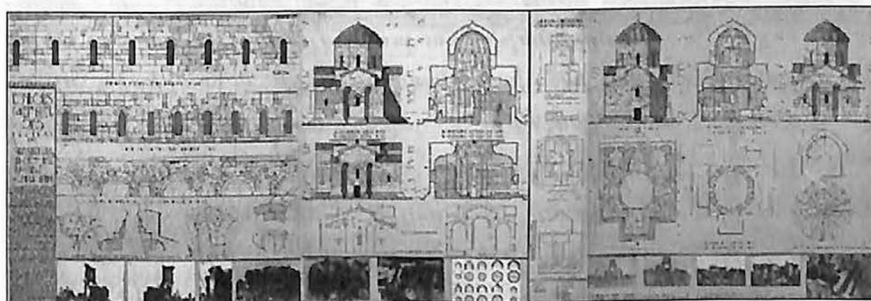

Նորավանքի Բուրթելաշէն եկեղեցու վերականգնման նախագիծ

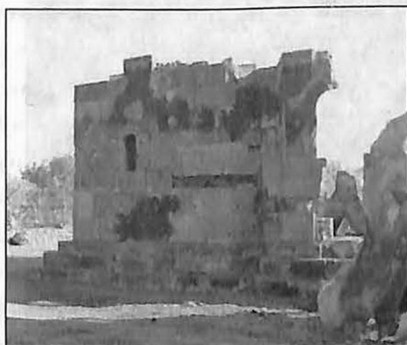

Նորավանք վերականգնումից առաջ եւ յետոյ

- Այգեշատի Թարգմանչած եկեղեցու վերականգնման նախագիծը 1989 թուականին արժանացաւ Հայաստանի մինիստրների խորհրդի յատուկ մրցանակին:

Այգեշատի Թարգմանչած եկեղեցու վերականգնման նախագիծ⁷⁷

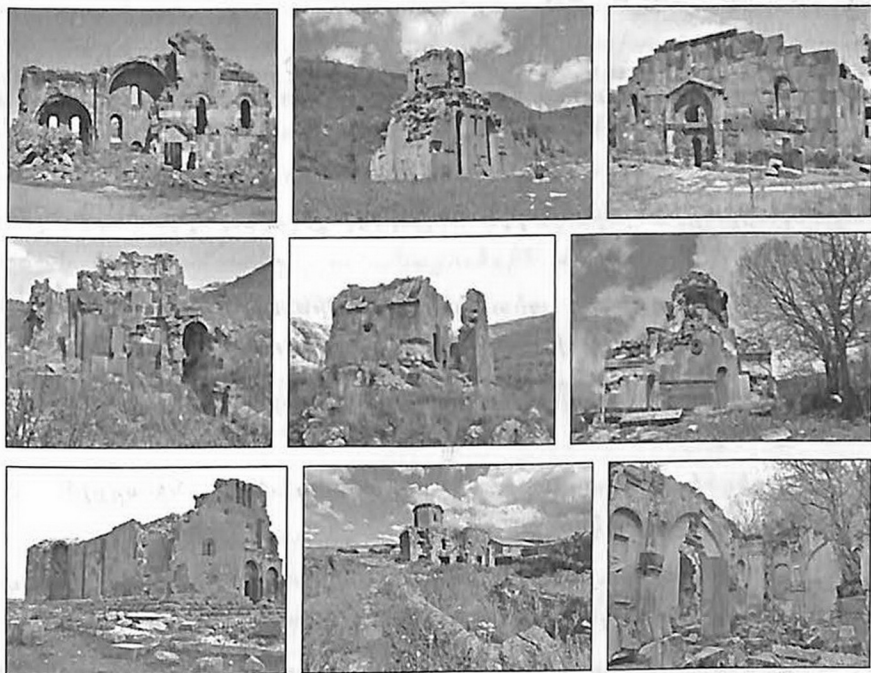
Այգեշատի Թարգմանչած եկեղեցին այսօր

Սակայն խորհրդային համակարգի փլուզումն իր կործանարար ազդեցությունը թողեց՝ արդէն իսկ կայուն հիմքերի վրայ դրուած մշակութային շատ եւ շատ ոլորտների վրայ: Նրա բասացական հետեւանքներն իր վրայ կրեց նաեւ մշակույթը:

- իր գոյութիւնը դադարեց 30-40 տարիների ընթացքում ստեղծուած եւ արդիւնաւեր գործող մի ամբողջ համակարգ
- կայացած վերականգնող ճարտարապետներից ու ճարտարագէտներից շատերը դուրս մնացին արտադրական շրջանառութիւնից
- խախտուեցին գիտնախագծային եւ նորմատիւ օրէնսդրային համակարգերը
- դրամական սակաւ յատկացումներն յաճախ օգտագործուեցին ոչ արդիւնաւէտ
- յուշարձանների վերականգնումն իրականացնող մասնագէտների եւ շինարարների հաւաստագրման բացակայութեան պայմաններում յաճախ աշխատանքները կատարեցին ոչ որակաւորուած կադրեր:

Եւ այս ամէնի արդիւնքում է, որ այսօր ունենք բազմաթիւ խոնարհուած եկեղեցիներ, վանքային համալիրներ ու յուշարձաններ, որոնք սպասում են իրենց վերածնունդին:

Կարծես մի պահ մոռացել ենք, որ տուրիզմի ինդուստրիայի զարգացման ամենակարեւոր հումքը հանդիսանում է տուեալ երկրի պատմամշակութային յուշարձանը: Եւ բոլորովին պատահական չէ, որ առաջատար տուրիզմի երկրները տարեկան ֆինանսական մեծ ներդրումներ են անում իրենց յուշարձանների պահպանման եւ օգտագործման մէջ. առաջատար երկրները մօտ 0.5%, իսկ Հայաստանը ընդամենը 0.03% չափով:

Եւ հաճա՛ մտահոգուած լինելով Հայաստանում յուշարձանների պահպանման, վերականգնման եւ օգտագործման հիմնախնդիրներով եւ ցանկանալով աջակցութիւն ցուցաբերել այդ գործընթացին, նպաստելու հանրապետութիւնում իրականացուող յուշարձանների սակաւաթիւ վերականգնման աշխատանքներին, նրանց մակարդակը համապատասխանեցնելու միջազգային չափանիշներին, վերականգնող ճարտարապետները միացան եւ 2009 թուականին ստեղծեցին «Պատմական յուշարձանների վերականգնման հայկական ասոցիացիա» հասարակական կազմակերպութիւնը, որն իր առաջին համագումարում հանդէս եկաւ հռչակագրով՝ Աջակցել Հայաստանի, Արցախի, պատմական Հայաստանի եւ սփիւռքի հայկական յուշարձանների պահպանման, վերականգնման, օգտագործման եւ հանրահռչակման գործընթացին:

ARMENIAN ASSOCIATION OF
ARCHITECTS OF HISTORIC MONUMENTS
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ

АРМЯНСКАЯ АССОЦИАЦИЯ
АРХИТЕКТОРОВ ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ
ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՍՈՑԻԱՑԻԱ

Ասոցիացիան նաեւ իր առջեւ դրեց մի շարք կարեւորագոյն խնդիրներ.

- ☐ Աջակցել գործող պետական մարմիններին յուշարձանների պահպանման եւ վերականգնման գործում:
- ☐ Ձեռք բերել փորձագիտական-խորհրդատուական կարգավիճակ:
- ☐ Ստեղծել յուշարձանների վերականգնման ընթացքին հետեւող վերահսկող խումբ:
- ☐ Հաստատել յուշարձանների պահպանման ոլորտում միջազգային կազմակերպութիւնների հետ գործնական կապեր:
- ☐ Հիմնել յուշարձանների պահպանման համահայկական միութիւն:
- ☐ Ներգրաւել յուշարձանների պահպանման եւ վերականգնման գործում աւելի շատ թուով բարերարներին:

Անցած հինգ տարիների ընթացքում ասոցիացիան հասցրեց կատարել իր ծրագրերից շատերը, սակայն անելիքներ դեռ շատ կան:

Բանակցութիւնների եւ քննարկումների արդիւնքում Ասոցիացիայի եւ ՀՀ Մշակոյթի նախարարութեան միջեւ կնքուեց փոխհամագործակցութեան յուշագիր:

Կազմակերպուեց այցելութիւն դէպի Արցախի պատմական յուշարձանները, ունեցաւ հանդիպումներ նախագահի ու վարչապետի հետ եւ ստացաւ նմանատիպ փաստաթղթի կնքման առաջարկ:

Միեւնոյն նպատակին ծառայելով, մշակոյթի նախարարութեան գիտամեթոդական խորհուրդն ու ասոցիացիայի մասնագէտները սկսեցին համատեղ քննարկել եւ իրենց մասնագիտական մշակուած վերականգնման նախագծերը:

Ստեղծուեց վերահսկող խումբ, որն իրականացրեց այցելութիւններ Հայաստանում վերականգնման ընթացքում գտնուող

Այսպէս, եւս մէկ անգամ, կոչ եմ անում համայն հայութեանը եւ համամարդկային արժէքների ճակատագրով մտահոգուած բարերարներին համախմբուել եւ սատարել մեր յուշարձանների պահպանման եւ վերականգնման սուրբ գործին եւ համոզուած եմ, որ համագործակցութեան արդիւնքում վստահաբար կը ծնուեն համատեղ իրականացուելիք նոր հայրենանուէր ծրագրեր:

ԳԱՅԱՆԷ ՆԱԶԼՈՒԽԱՆԵԱՆ